

Яценко С.Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – №. 85. – Спецвипуск. – С. 116-122.

УДК 378.1

ЯЦЕНКО С.Л.,
канд. пед. наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СУТНІСНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюються сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. Визначається взаємозв'язок та взаємозалежність таких категорій як "особистість", "особистісно орієнтоване навчання", "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання", що дає підстави стверджувати: "особистість" – визнання конкретного носія образу-себе-в-бутті, який поєднує одинично унікальне "Я" людини і буття взагалі"; "особистісно орієнтоване навчання" – педагогічне спрямування процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя з метою реалізації індивідуального творчого потенціалу учня у поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей вчителя; "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання" – наявність сукупності різнопланових зовнішніх та внутрішніх чинників необхідних і достатніх для виникнення і функціонування особистісно орієнтованої педагогічної системи.

Ключові слова: особистість, особистісно орієнтована освіта, суб'єкт-суб'єктна взаємодія учня та вчителя, педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання.

В статье освещаются существенные аспекты личностно ориентированного образования. Определяется взаимосвязь и взаимозависимость таких категорий как "личность", "личностно ориентированное обучение", "педагогические условия личностно ориентированного обучения", что дает основания утверждать: "личность" – признание конкретного носителя образа-себя-в-бытии, который сочетает единично уникальное "Я" человека и бытия вообще"; "личностно-ориентированное обучение" – педагогическое направление процесса субъект-субъектного взаимодействия ученика и учителя с целью реализации индивидуального творческого потенциала учащегося в сочетании с развитием профессиональных, личностных качеств учителя; "педагогические условия личностно ориентированного обучения" – наличие совокупности разноплановых внешних и внутренних факторов? необходимых и достаточных для возникновения и функционирования личностно ориентированной педагогической системы.

Ключевые слова: личность, личностно ориентированное образование, субъект-субъектное взаимодействие ученика и учителя, педагогические условия личностно ориентированного обучения.

The article highlights the essential aspects of personality-oriented education. The interrelation and interdependence of such categories as "personality", "personality oriented teaching", "pedagogical conditions of personality-oriented learning" is defined that gives grounds to assert: "personality" is the recognition of a specific media of the image of its own genesis, which combines a single unique "I" of a man and the existence in general"; "learner-centered education" and pedagogical direction of the process of subject-subject interaction between the teacher and the pupil to implement individual pupil's creative potential in conjunction with the development of professional, personality qualities of the teacher; "pedagogical conditions of personality-oriented

teaching" – the presence of all diverse external and internal factors being necessary and sufficient for emergence and functioning the learner-centered pedagogical system.

Keywords: *personality, personality-oriented education, subject-subject interaction between the teacher and the pupil, pedagogical conditions of personality-oriented training.*

Становлення нової системи освіти, зорієнтованої на входження у світовий освітній простір, супроводжується якісними змінами у педагогічній теорії і практиці. Відбувається оновлення освітньої парадигми, пропонуються нові підходи, відносини, поведінка, інший педагогічний менталітет. У його основі – визначення індивідуальності, самобутності, самооцінки кожної людини, її розвитку не як колективного суб'єкта, а, передусім, як рівноправної соціально компетентної особистості, забезпечення умов для становлення якої є метою організації особистісно орієнтованого навчання.

Особистісна орієнтація навчально-виховного процесу передбачає створення мережі нетрадиційних типів шкіл (гімназій, ліцеїв, колегіумів), розробку альтернативних систем освіти, авторських методик навчання, інтеграції змісту освіти навколо базових потреб дитини, що дасть їй можливість бути зодчим своєї свідомості відповідно до природних задатків і соціального ідеалу, що покликані забезпечити індивідуальну динаміку розвитку кожної дитини, реалізацію її творчого потенціалу.

Особистісна орієнтація розглядається в процесі навчання і виховання (Ю. Азаров, Б. Бітінас, І. Бех, О. Бодальов, С. Гончаренко, М. Красовецький, О. Кучерявий, Ю. Мальований, В. Оржеховська та ін.).

Окремі аспекти проблеми, що нами розглядаються, знайшли своє відображення у психолого-педагогічній теорії розвитку особистості в процесі діяльності (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Мерлін, Н. Тализіна, Б. Теплов), психологічній теорії творчої особистості та її розвитку (Г. Балл, Б. Богоявленська, Р. Грановська, Л. Єрмолаєва-Томіна, В. Козленко), теорії особистісно орієнтованого навчання (Н. Тализіна, І. Якиманська), психолого-педагогічної теорії особистісно-орієнтованої педагогіки (Д. Белухін), теорії особистісно орієнтованого змісту навчання (В. Ільченко), у розгляді соціально-педагогічного аспекту проблеми, який передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників навчально-виховного процесу, що зумовлює впровадження інноваційних форм організації навчання (С. Сисоєва, А. Фурман).

У різні історичні епохи зусиллями прогресивних вітчизняних педагогів ідеї організації навчально-виховного процесу, в основу якого покладена гуманістична концепція про людину як найвищу цінність, створили основу для побудови педагогічних систем, де гуманізм обстоюється як принцип розбудови особистісно орієнтованої гуманної педагогіки. Основні тенденції розвитку вітчизняної педагогічної думки та практики щодо організації навчально-виховного процесу, орієнтованого на особистість дитини, визначили необхідність у створенні сприятливих психолого-педагогічних умов для індивідуального розвитку кожної дитини, розумових, духовних сил особистості на основі врахування індивідуальних особливостей, розкриття творчих нахилів та обдарувань у процесі самоутвердження особистості.

Відтак, **завданням** статті є висвітлення сутнісних аспектів особистісно орієнтованої освіти.

Насамперед звернемося до поняття "особистісна орієнтація навчання". Враховуючи відсутність єдиного підходу, складність та недостатню розробленість категорійного апарату, у сучасній педагогічній теорії спостерігається тенденція до визначення категорії "особистісної орієнтації" шляхом переходу від більш розроблених підходів і технологій особистісного чи особистісно орієнтованого підходу.

В сучасній педагогічній науці зустрічаються такі визначення як: "особистісний або особистісно-центрований підхід" (С.Гончаренко, В.Данильчук, Н.Сергєєв, В.Серіков), "особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип" (С.Сисоєва), "особистісно-соціально-діяльнісний підхід" (В.Барабаншиков, С.Муцинов, М.Федоренко), "принцип

діяльнісно-особистісного підходу" (В.Андрєєв), "особистісно-діяльнісний підхід" (І.Зимня), системний особистісно-діяльнісний підхід" (Л.Деркач), "індивідуально-особистісний підхід" (О.Савченко), "гуманно-особистісний підхід" (С.Світлична). Всі ці визначення спираються на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно-розвивальним функціям навчання та виховання (І. Бех, І.Якиманська, С.Бондар, В.Паламарчук, В.Рибалка, Є.Бондаревська, В.Серіков та ін.).

Оскільки визначення категорії "особистісно орієнтованого підходу" до процесу навчання відбувалось поступово, то звернемось до визначення поняття "особистісний підхід" як кроку до розуміння категорії "особистісно орієнтований". Так, особистісний підхід визначається як "важливий психолого-педагогічний принцип, методологічний інструмент, основу якого становить сукупність вихідних концептуальних уявлень, цільових установок, методика психодіагностичних та психолого-технологічних засобів, які забезпечують цілісне розуміння, пізнання особистості дитини і на цій основі-її гармонійний розвиток в умовах існуючої системи освіти. Єдиний спосіб реалізувати особистісний підхід у навчанні – зробити навчання сферою самоствердження особистості.

С.У. Гончаренко визначає особистісний підхід як "послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії" [4, с. 243]. Друге тлумачення закладає, на думку А.Б.Орлова, перехід від предметно-орієнтованого навчання до "організації такої педагогічної взаємодії, яка забезпечує не просто передачу певного змісту (оформленого у вигляді знань, умінь, навичок тощо) від учителя учневі, але їх спільне особистісне зростання, спільний особистісний розвиток [6, с. 7], що, нашу думку, є кроком до розуміння організації особистісно орієнтованого навчання на суб'єкт-суб'єктній основі.

У сучасній педагогічній теорії поняття "особистісно орієнтований" у написаннях "особистісно-орієнтований", "особистісно-зорієнтований", "особистісноорієнтований", "особистісно орієнтований" і т.і. співвідноситься з такими категоріями як підхід, освіта, навчання, освітній процес, педагогіка.

Таким чином, резюмуючи погляди науковців та педагогів щодо мети, сутності, основних характеристик особистісно орієнтованого навчання визначаємо цю категорію як – *педагогічно спрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя, що має на меті реалізацію індивідуального творчого потенціалу учня у поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей вчителя, врахуванням їх природних нахилів, здібностей, індивідуальних відмінностей, суб'єктного досвіду, що визначають унікальність кожної особистості, шляхів її самореалізації з метою становлення соціально компетентної особистості.*

Виходячи з цього положення визначаємо функцію особистісно орієнтованої освіти, яка полягає в забезпеченні особистісного розвитку кожного суб'єкта навчально-виховного процесу, акцентуючи увагу на визнанні за учнем права на самовизначення та самореалізацію в процесі пізнання через оволодіння власними способами навчальної роботи [3].

Дидактична мета особистісно орієнтованого навчання визначається нами як створення умов психолого-педагогічної допомоги дитині у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні.

Необхідність переорієнтації освіти з академічних досягнень на особистість учня, вчителя, їх суб'єкт-суб'єктну взаємодію вимагає формулювання адекватних принципів особистісно орієнтованого навчання, які в сучасній системі освіти найбільш повно реалізуються в інноваційних навчальних закладах. Окреслюючи дидактичний принцип як основоположну ідею, яка регулює всю систему науково-дидактичного знання і субординує його, а також виконує регулятивну функцію у двох аспектах – способу побудови науково-дидактичної теорії та способу регуляції навчання – [1], визначаємо такі основні принципи особистісно орієнтованого навчання:

- гуманізації як ствердження та усвідомлення унікальності, самоцінності, неповторності кожної людини, визнання унікальності шляхів її розвитку не як колективного суб'єкта, але, насамперед, як індивіда з неповторним суб'єктивним досвідом, сукупністю психічних, культурологічних рис, що передбачає створення змісту, форм і методів навчання і виховання, які забезпечують ефективний розвиток індивідуальності дитини – її пізнавальних процесів, особистісних характеристик, особистої зацікавленості в тому, щоб сприймати навчання й виховні впливи [3, с. 8], а також бути ініціатором та активним реалізатором власної діяльності – учіння;

- гуманітаризації навчання, який розуміється нами як "олюднення" (за С.У. Гончаренком), "олюднювання знань, одухотвореність викладання благородними високими почуттями" (за В.О.Сухомлинським), як переорієнтація пріоритетів у визначенні освітніх ідеалів з "предметно-змістового принципу навчання основ наук на створення цілісної картини світу й, насамперед, – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення" [4, с. 77]. У системі спеціалізованих загальноосвітніх закладів навчання, зокрема гуманітарних гімназій, цей принцип впроваджується шляхом посилення гуманітарних акцентів у змісті освіти, збільшення питомої ваги гуманітарних предметів, перегляду їх змістового наповнення і підходів до вивчення, що орієнтується на загальнолюдські та національні цінності, а також широкому відображенню гуманітарних аспектів у змісті природничо-математичних дисциплін, що, на нашу думку, наприклад, вдалося авторам програми природничих наук "Довкілля", розробленої та впровадженої авторським колективом під керівництвом В.Р. Ільченко;

- суб'єктності навчання, який вимагає врахування самотності, самоцінності суб'єктивний досвіду, який розглядаємо як особливе поєднання знань, почуттів, установок, особистісних сенсів, яке стало надбанням кожної конкретної особистості, що визначає унікальний спосіб її життєдіяльності;

- розвивального характеру навчання, спрямованого на розвиток, саморозвиток особистості, що вимагає переорієнтації процесу навчання з предметного характеру на процесуальний та мотиваційний, тобто такий, що забезпечує якісні зміни в інтелектуальній, емоційній, вольовій і дієво-практичній сфері особистості;

- індивідуалізації як розвиток принципу природовідповідності, що передбачає вибір способів, прийомів, визначення індивідуального темпу навчання, що ґрунтується на врахуванні індивідуальних відмінностей учнів, рівня їх розвитку їхніх здібностей до навчання. Виходячи з положення, що навчання (мотивація, сприймання і засвоєння інформації, формування умінь та ін.) у силу своєї природи є індивідуальними, то в системі особистісно орієнтованого навчання мова йдеться "про заміну особистісно-нівелюючої системи навчання, побудованої на понятті міфічного середнього учня, системою індивідуально-орієнтованого навчання, яка дає змогу кожному школяреві реально обрати найоптимальніший для себе зміст і режим навчання, розвинути свої здібності [5, с.11]. З огляду на це особистісно орієнтований процес навчання повинен включати підтримку і розвиток природних нахилів дитини, особливо її здоров'я і індивідуальних особливостей, надання допомоги в становленні її суб'єктності, соціальної, культурної ідентифікації, творчої самореалізації особистості;

- диференціації як визначення змісту навчання і, певною мірою, методик його реалізації на основі врахування нахилів і здібностей учнів. Це передбачає врахування індивідуально-типового в особистості учнів через формування та реалізацію індивідуалізованих програм навчання, що визначають у кожному конкретному випадку різні форми навчальної діяльності учня, зорієнтовані на індивідуально-своєрідне в його особистості, забезпечення атмосфери психологічного комфорту, "психологічної безпеки" (М.М.Берулава). Духовна диференціація, яка є обов'язковим компонентом диференціації в особистісно орієнтованій системі навчання, передбачає таку організацію навчально-виховного процесу, що враховує особистісні відмінності, пов'язані із традиціями мікросоціуму (етнічні, конфесійні, сімейні);

- релевантності, що визначає освітній процес особистісно орієнтованого навчання як такий, що 1) висуває посилені вимоги до учня, спираючись на його здібності, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід, 2) дає можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці за умови, що зміст освіти, засоби і методи підбираються та організуються так, щоб учень міг виявити вибірковість предметного матеріалу та способів, методів, прийомів особистісного його опанування відповідно до власної життєвої мети, шляху особистісного розвитку. Принцип релевантності (відповідності) передбачає не тільки створення *ситуації вибору*, але й обов'язкову присутність у процесі навчання *ситуації успіху*, що зумовлюється притаманною кожній людині потребі самореалізації, є рушійною силою як в навчальній, так і будь-якій іншій діяльності. Наші дослідження підтвердили думку психологів, що *результативність* навчальної діяльності дитини у порівнянні з її попередніми досягненнями значною мірою зумовлюються, зокрема, такою умовою як створення *ситуації успіху* в навчально-виховній діяльності [2];

- варіативності, що передбачає побудову навчально-виховного процесу у площинах широкої різноманітності змісту та форм навчального процесу, вибір яких здійснюється у системі суб'єкт-суб'єктних стосунків врахування мети розвитку кожної окремої особистості;

- проектування навчального процесу, де навчальний процес є своєрідною проекцією не тільки науки, а й самого життя. Навчальна ситуація при цьому не тільки проектується, а проживається як реальна діяльність. Вихідним є положення, що навчання – основний вид діяльності дитини в процесі становлення особистості, де всі переживання є шляхом набуття неповторного суб'єктного досвіду;

- діалогічної взаємодії у процесі навчання, співробітництва і співтворчості вчителя та учня;

- інтегративності знань як шляху до формування цілісної картини світу;

- оптимізації навчально-виховного процесу, що передбачає вибір форм, методів, прийомів навчальної діяльності учня, що ґрунтується на врахуванні природних нахилів та здібностей дитини, створення власного алгоритму діяльності на основі власних особистісних сенсів та перспектив;

- емоційності як одного з пріоритетних дидактичних принципів особистісно орієнтованого навчання, який забезпечує шлях освоєння змісту навчального предмета через переживання.

Виходячи з характеристики принципів, система особистісно орієнтованого навчання, на нашу думку, має такі характерні ознаки:

- особистісно орієнтований зміст освіти (орієнтацію на комплекс ціннісних орієнтацій (загальнолюдських, національних, регіональних, групових, етнічних, індивідуальних);

- культурологічний, інтегративний, життєзабезпечуючий характер процесу навчання;

- відповідну модель навчального процесу;

- технологію реалізації особистісно орієнтованого навчання (форми, методи, засоби навчання);

- сприятливе освітнє середовище як умову організації навчально-виховного процесу орієнтованого на особистість;

- окреслення таких критеріїв оцінки якості освіти, які виявляють не тільки рівень освітніх компетенцій учня, а й розвиток творчого потенціалу особистості в умовах стійкої позитивної мотивації до навчання учнів та професійної діяльності вчителів.

Висновки. Відтак, проведений аналіз дає можливість визначити взаємозв'язок та взаємозалежність таких категорій як "особистість", "особистісно орієнтоване навчання", "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання" та дає підстави встановити провідними ознаками понять: "особистість" – визнання конкретного носія образу-себе-в-бутті, який поєднує одинично унікальне "Я" людини і буття взагалі"; "особистісно

орієнтоване навчання" – педагогічне спрямування процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя з метою реалізації індивідуального творчого потенціалу учня у поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей вчителя; "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання" – наявність сукупності різнопланових зовнішніх та внутрішніх чинників необхідних і достатніх для виникнення і функціонування особистісно орієнтованої педагогічної системи.

Література

1. Акмеология 98: Юбилейная научная сессия. Акмеология образования. / Под ред. Н.В. Кузьминой, А.И. Зимичева. – СПб.: Санкт-Петербургская Акмеологическая Академия, 1998. – 218 с.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
3. Богданова Р.У. Развитие творческой индивидуальности субъектов образования // Российский гос. пед. ун-т им. А.И.Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – 220 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.–376 с.
5. Гуманізація процесу навчання в школі : Навч. посіб. / С.П. Бондар, Ю.І. Мальований, О.В. Матвієнко та ін.; За заг. ред. С.П. Бондар; Ін-т педагогіки АНН України. – 2-е вид. доповн. – К.: Стило, 2001. – 256 с.
6. Орлов А.Б. Психология личности и сущность человека: Парадигма, проекция, практика: Учеб. пособие для студентов психолог. факультетов вузов. – М.: Изд. центр "Академик", 2002. – 272 с.